

Свобода Бъчварова

ЛИТУРГИЯ ЗА ИЛИНДЕН

София, 2024

Издателството благодари на Елица Бъчварова за пълното съдействие при работата върху новото издание, в което на места са приложени новите езикови норми на българския език.

На корицата: изображение на икона от храма на св. Пророк Илия, Хайфа, Израел; фотография Godong, Universal Images Group. Предоставено за ползване според условията на Getty Images.

© Издателство „Изток-Запад“, 2024

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Свобода Бъчварова, автор, 2024

ISBN 978-619-01-1392-8

— СВОБОДА БЪЧВАРОВА —

ЛИТУРГИЯ ЗА ИЛИНДЕН

Изданието е посветено на 121-годишнината от Илинденското въстание.

*Романът „Литургия за Илинден“ е отличен с наградата на Съюза
на българските писатели за най-добра проза през 1969 година.*

СЪДЪРЖАНИЕ

ТОНЧО ЖЕЧЕВ РОМАН ЗА ИЛИНДЕН	7
ПЪРВА ГЛАВА	9
ВТОРА ГЛАВА	17
ТРЕТА ГЛАВА	31
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА	57
ПЕТА ГЛАВА	81
ШЕСТА ГЛАВА	97
СЕДМА ГЛАВА	139
ОСМА ГЛАВА	177
ДЕВЕТА ГЛАВА	227
ДЕСЕТА ГЛАВА	273
ЕПИЛОГ	283

*Образът на дядо Илия Дилберов и сладкодумието на баба ми
Митра Шарланджиева ме подтикнаха да напиша тази книга...*

РОМАН ЗА ИЛИНДЕН

Върховните мигове от новата българска национална история – Априлската епопея през пролетта на 1876, Илинденско-Преображенското въстание, Септемврийското въстание и социалистическата революция на Девети септември – са непосредствено свързани – към тях някъде водят всички следи на върховите постижения в българския роман – в нашето голямо прозаическо изкуство. Достатъчно е да тръгнем заедно по най-високия му гребен, за да се уверим: „Под игото“, „Записки по българските въстания“, „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“, „Иван Кондарев“, „Тютюн“.

Така е и до днес, до съвременната българска литература, която продължава да черпи вдъхновение от най-големите народни движения в нашата история, да ги осмисля от нова гледна точка. И както бе и с повестта на Генчо Стоев „Цената на златото“ – през шейсетте години, – дори да се добира до нови художествени внушения и обобщения за тези събития.

Един от романите на изминалото десетилетие, който привлече вниманието на широкия кръг читатели и критиката и сега излиза в своето трето издание, бе романът на Свобода Бъчварова „Литургия за Илинден“. Той се отличава със своята парлива актуалност във връзка с опитите за фалшифициране на фактите от историческото минало на нашия народ, на националноосвободителното движение на българите от Македония в края на миналия и началото на сегашния век, с недвусмислената си и страстна позиция спрямо посегателствата към нашето историческо наследство.

Свобода Бъчварова тръгва към своята тема със солидна историческа екипировка, на интелектуално всеоръжие, с душевно сродство и съучастие с цялото онова вълнение, което обзема човека, когато се докосва не просто до историята, а до живота и съдбата на своите, на бащите и дедите си, на своя род. Произведението не е хладен исторически роман за отдавна минали времена и събития, а роман себепознание, роман за историята, чиито рани още по-остро чувстваме днес, история на нашите души.

Авторката чувства и знае как се е завързал костеливият възел около Илинден. Тя взема събитията отпреди въстанието, някъде от първата година на века, минава през големия пожар, за да продължи с последиците; тя създава призрачния образ на Дилбер Танас, който от нашето време, като наш съвременник, всекидневно хвърля уморен поглед към различните епизоди от една епопея, която от ранна

младост е предопределила живота му. Същевременно се чувства, че романистката има ясна и мащабна представа, сърдечно преживяна идея за цялата съдба на движението – за неговото зараждане след разкъсването на България от Берлинския договор, за неговия апогей на Илинден, за криволиците и раздорите след това, за цялата му трагика и неочаквани резултати.

„Литургия за Илинден“ е един от най-своеобразно изградените съвременни български романи. Стожер на повествованието и действието в романа е обобщеният образ на участника в събитията Дилбер Танас, който няма историческо съответствие конкретно с никой деец от освободителното движение на българите в Македония, а същевременно носи по нещо от всички тях. Заедно с това почти всички останали герои са известни дейци – Гоце Делчев, Христо Чернопеев, Кръстьо Асенов, Яне Сандански и т.н. Самите събития, почти всички техни епизоди, са реална история – въстанието, отделните сражения, отвлечането на мис Стоун, влизането в Цариград, а и сами по себе си „приключенията“ в този роман са толкова фантастични, че никой романист не би могъл да ги измисли, освен най-големият – животът! Тази конструкция е дала възможност на Свобода Бъчварова да вмести невероятно богат исторически материал в своя роман и същевременно свободно и сладкодумно да се разпореди с него, да го прегрупира, да ни въвлече в стихията на историята, да ни зарази с вълнение и съпричастие към съдбата на хората.

Не се съмнявам, че нашата романистка ще продължава с вълнение да се връща към величавата епопея на Илинден, чиято осемдесетгодишна навлижава. Там някъде е заровена една от тайните и загадките на българската история и едва ли някога те ще престанат да ни занимават. Убеден съм също така, че всички по-сетнешни опити в една или друга степен ще се оплодяват от извървения и утъпкан от Свобода Бъчварова път, от нейното развълнувано слово за героичните и страшните, неподправени и вечно живи страници на борбата на македонските българи за своето освобождение.

*Тончо Жечев,
декември 1981 г.*

ПЪРВА ГЛАВА

Пороят отминава, пясъкът остава.

Балканска поговорка

Следобед горещината стана нетърпима. През цялото лято не бе паднал дъжд. Хълмовете около града пожълтяха, сякаш настъпваше есен. Само борвата горичка над Ловния дом зеленееше като самотен остров. Планинската река почти пресъхна. Последните групи боси деца, забързали се към плувния басейн, се източиха по дървения мост при черквата. Градът замря.

От асфалтираната улица при Военния клуб на площада излезе един висок мъж. Макар и стар, ходеше изправен като топола. Лицето му, продълговато и с тънки черти, напомняше за минала красота. Но то бе запазило в израза си нещо свежо и юношеско. Гъстите му прави, току-що сресани коси, все още влажни, имаха тъмен оттенък. На тила му стърчеше кичур. Старецът от време на време го пригладяше с длан. Дългите му сухи ръце сякаш стигаха до коленете, а дочените му дрехи, скъсени от честото пране, подсилваха това впечатление. Старомодните му обувки, високи до глезените, с остри върхове и широки ластици отстрани, изглеждаха съвсем нови, понеже старецът ги обуваше рядко. Но това, което привличаше най-силно вниманието, бе походката му. Той стъпваше леко, безшумно, като горско животно, с някаква неуловима напрегнатост, сякаш ей сега нещо ще се случи, обаче той е напълно готов и няма никак да се изненада...

В средата на площада се издигаше висок паметник, покрит с платно. Не можеше да се разбере какво представлява. Това бяло привидение правеше горещината да изглежда още по-голяма.

Старецът спря при паметника, попи с ръка изправената на него дървена стълба и за миг погледна нагоре. След това тръгна към двуетажната сграда, където се помещаваше редакцията на местния вестник. Пред витрината със снимки седеше възрастен семкаджия. Количката му стърчеше отсреща на тротоара. Покрил си бе главата с носна кърпа и дремеше. Старецът го поздрави и продавачът веднага скочи от уважение. Донесе му стола от количката и сложи носната си кърпа върху седалката. Старецът го попита дали е виждал около паметника някакви човечи с чанти, но той не бе виждал. Тогава седна на стола и мълчеше. Семкаджията не се опита пръв да го заговори, тъй като беше по-млад и смяташе това за неприлично. Старецът седеше с изправена снага и вдигната глава. Въпреки горещината нито един мускул на лицето му не трепваше. Само през притворените клепки живите му черни очи внимателно наблюдаваха целия площад.

Комисията по приемане на паметника го бе извикала да си каже мнението. Той, Дилбер Танас, бе може би единственият останал жив, който познаваше го-

лемия национален герой. Инак не би дошъл. Смяташе това за политика. Според него нямаше нищо по-кално от политиката. Но в случая се касаеше за Гоце Делчев¹ и той отиде, защото смяташе, че е длъжен да отиде. Пристигна в точно определения час и чака дълго, седнал на стола.

Комисията дойде чак когато лек ветрец подухна от планината и хората се раздвижиха по улиците. Трима мъже с чанти в ръка застанаха под паметника. Старецът им се представи. Скулпторът, един младеж с къдрави коси, се покачи на стълбата и отмахна платното. Старецът внимателно разгледа паметника. След това четиримата отидоха в долния салон на читалището, където бе хладно и полутъмно. Седяха на самата сцена около голяма маса, покрита с червено платно. Председателят на комисията го попита дали харесва паметника. Като помълча малко, старецът каза, че след Ботев и Левски нашият народ не е имал по-голям герой и затова го одобрява. На останалите въпроси не отговори, сякаш не ги е чул. „Повеке прилича на баща му – си мислеше старецът. – Дедо Никола Делчев бе такъв намръщен. Гоце беше засмѣян човек. Той беше... беше... херувим!“ Старецът въздъхна облекчено, доволен от сравнението. Имаше забележки и по облеклото. Прилича малко нещо на турски пандурин² с това кебе³ и тая пушка. В неговия спомен Гоце беше облечен с цивилни шаячни дрехи и изглеждаше като селски учител. Революерите си носеше под палтото на кръста. Дали ако им кажа, ще бутнат паметника, помисли старецът и това го ужаси.

Комисията и скулпторът извадиха от чантите документацията и разговаряха помежду си, като съвсем забравиха Танас. Той търпеливо продължаваше да седи на края на масата. Помисли какъв би искал да бъде паметникът и реши накрая, че този е най-добрият. Хората трябва да се гордеят с Гоце, а не да го жалят. На паметника той трябва да е силен и страшен. Но старецът го жалеше и си го представяше убит при Баница. Виждаше трупа му, обърнат към неговите другари, които се сражаваха с аскера, принудени цял ден да гледат застиналото му лице, изкривено от мъка и с широко отворени очи... Идеше му с глас да се разплаче, но се сдържа заради комисията. Тогава, за да се успокои, почна да мисли за Гоце като жив...

... Тримата вървяха цяла нощ и на разсъмване стигнаха над село Нивичане. Гоце им беше писал писмо. „Побратими мои, имам една работа за вас. Ще ви чакам при нивичанските колиби.“ Но куриерът не знаеше къде точно е Гоце. Остави ги на поляната и слезе в селото, за да намери дядо Танас Нивичанлията. Самият Танас бе чувал много за него. Наричаха го „ключът на Македония“, защото цяло-

¹ Български революционер, идеолог и вожд на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Роден в гр. Кукуш през 1872 г., убит в сражение с турския аскер при с. Баница на 4.V.1903 г. Развива голяма по обхват и значение апостолска дейност, като допринася извънредно много за превръщането на ВМОРО в масова народна организация.

² Пандурин, мн.ч. пандури (остар.) – християнин като въоръжен пазач, стражар по време на турското владичество на Балканския полуостров. Поместната селска милиция в Османската империя е била наричана пандури, т.е. пазачи.

³ Кебе (тур.): 1. дебела вълнена постелка или завивка; 2. наметало от груб вълнен плат; ямурлук.

то оръжие минаваше през неговите ръце. Казваха, че живее в селото като мирен човек и турската власт не се съмнявала в него. Селяните го слушаха като Господ и помагаша целокупно на Организацията. При нужда имаше чета от трима души, овчари като него. Нивичанлията пристигна съвсем тихо и незабелязано. Видяха го чак когато спря при тях на поляната. Винаги се явяваше внезапно, сякаш изникваше от вдън земя. Пушката, която носеше под мишница, готова за стрелба, издуваше овчарския му ямурлук. Имаше голяма до пояса кестенява и къдрава брада. Стоеше мълчалив и спокоен и на Танас, който за пръв път го виждаше, му заприлича на свети Илия от черквата в родното му село.

Вървяха цялата нощ и само веднъж спряха, за да хапнат малко хляб. На разсъмване стигнаха при колибата, където бяха отседнали Гоце Делчев и другарите му. Зарадва им се много. Като се усмихваше, прегърна всеки поотделно. Особено обичаше Танас, защото бе от родния му край Кукуш и най-младият от събраните тук четници. Искрено му се радваше. Танас бе хубав като момиче. По лицето му нямаше още брада. От години не стрижеше косите си и те растяха дълги. Когато си сваляше малката черна шапчица, те се пръсваха по раменете му.

– Добре дошли, побратими – каза им Гоце.

– Добре заварили, баче Гоце – отговори Танас и за тримата, въпреки че беше най-млад, но имаше четнически опит и се смяташе за техен водач.

– А ти, Танасе, как си?

– Като одран заяк, баче Гоце. Комита без пушка е одран заяк.

Танас нямаше пушка, а само един голям револвер „Карадаг“, който грижливо пазеше и почистваше.

– Да му дадем пушка, а? – обърна се Гоце към Нивичанлията.

Танас погледна мълчаливия мъж с голямата къдрава брада. Разбираше, че сега се решава нещо много важно в живота му.

– Дедо – рече Танас, – цел живот нема да забрава тая добрина! – И се наведе да му целуне ръка.

Но старият човек си изтегли ръката. Танас се изпоти от притеснение. Сред четниците нямаше нищо по-срамно от невъздържаността. Чак след няколко часа се успокои. Беше сигурен, че няма да има пушка, и реши, че пищовът му е много добър. Живот и здраве, все един ден щеше да се намери пушка и за него. Тогава ще я занесе на майстор да я украси цялата в седеф и сребро. Мечтите на Танас бяха съвсем определени. Да има покрита манлихера⁴, два нагана⁵, хубави захлупващи се опинци⁶, дебело вълнено кебе, боядисано с орехова шума, което да го запази от

⁴ Различни модели пушки и карабини „Манлихер“ са на въоръжение в Българската армия по време на войните от началото на XX век. „Пушка манлихера“ се среща често в песните от Македония.

⁵ Револвер система „Наган“ (или просто наган) е револвер, разработен от белгийските оръжейници братя Емил и Леон Наган.

⁶ Цървули.

студ и вечер да се покрива с него; и бяла вълнена фанела, оплетена от власите в Кожух планина; и пояс дълъг, да ти се замае главата, докато го навиеш на кръста. Ризата да е бяла, копринена, с широки ръкави, които да привърже на две места – над лакътя и на китката; и синьо елече, и още много други неща... Но той на никого не говореше за това. Вечер, легнал на голата земя, преди да заспи, изброяваше всичко, което би искал да има. Понякога бе скромен, а друг път даваше пълен простор на мечтите си. Тогава прибавяше и бинокъла, и дългата френска кавалерийска сабя.

Вечерта се събраха около огъня. Опитаха се да научат от Гоце какво им предстои. Но той не им каза. Никога не говореше, преди да му дойде времето.

От мрака излезе дядо Атанас Нивичанлията. Освен своята пушка в другата ръка носеше една мартина⁷. Танас не вярваше на очите си.

– Вземи я – му каза Гоце, – твоя е!

Танас искаше да целуне ръка и на Гоце, и на Нивичанлията, и на всички постари четници, но само взе пушката и мълчеше. Гоце и дедо Атанас са най-добрите човечи на земята, си мислеше той, а за дедо Атанас дебела свещ ке запала в черквата, та да го пази свети Георги, защото кой знае колко часа е ходил из планината да донесе пушката.

Гоце отиде да си легне, а Танас седна при огъня, извади голямата бяла кърпа от пояса, която винаги пазеше чиста, и взе да бърше пушката. Двете момчета, които дойдоха с него, искаха също да пипнат оръжието. Танас със свито сърце им позволи да разгледат картината и да я подържат в ръце. Когато си легна на земята, той не я сложи под главата, а я прегърна до себе си, за да я топли. Пушката за него беше живо същество. Така завинаги останаха живи и другите оръжия, които бе имал през живота си.

На другия ден всички слязоха от планината в село Дабиля. Тук Гоце им откри какво да правят. Танас слушаше внимателно. Това бе първата работа, която вършеше с Гоце. С тихия си, спокоен глас той им разказа, че Организацията няма пари да купи оръжие. Хора, готови да се борят за свободата, много, но с голи ръце нищо не става. А тук, в Струмишкото поле, живеел много богат човек – Назъм бей, единствено дете на родителите си. Имал чифлик в село Василево и други чифлици, пръснати по цяла Македония. Накрая попита дали са съгласни да го пленят и поискат откуп за него. Гоце никога не заповядваше. Всеки трябваше да каже какво мисли. Андон Кьосето веднага стана и каза, че е съгласен.

– Но да помниш – му каза Гоце, – искам го жив! Нема да стреляш!

– Ами ако той стреля?

– Той нека стреля, но вие нема да стреляте!

Ненаправно Гоце предупреждаваше Андон Кьосето. Той беше буен, бърз, зъл и стреляше при най-малка обида. Танас знаеше, че Андон е изпълнил важни

⁷ Пушка „Мартини Хенри“, наричана в България мартина или мартинка, е британска пушка със задно зареждане. Тази пушка е на въоръжение в османската армия по време на Руско-турската освободителна война през 1877–1878 г. и след това.

смъртни присъди на Организацията. Бояха се от него. Само Гоце можеше да го укроти. Танас вярваше, че Гоце има сила, с която правеше и най-дивия човек смирен.

Михал Пòпето попита дали бейчето е самò, пазят ли го? Къщата в чифлика укрупена ли е? Местните селяни милиционери отговориха, че Назлъм бей винаги се придружава от гавази⁸ и е невъзможно да се превземе къщата му в чифлика, обиколена с високи дувари. Тогава Михал предложи да слязат няколко души в Струмица и да разберат всичко, което не знаят. Танас си помисли, че очите на Михал са много тъжни. Каквото и да ставаше около него, говореха или се смееха другите, очите му бяха толкова тъжни, че Танас съвсем рядко го поглеждаше. Направи му впечатление, че и останалите рядко гледат Пòпето направо. А всички го обичаха, защото се държеше с четниците като брат и беше много куражлия. Сам, с една пушка и две пачки патрони, обикаляше цяла Македония. Танас се гордееше, че е заедно с такива славни човеци.

На другия ден, преоблечени като майстори, с чукове и тесли в ръце, слязоха в Струмица. Гоце, Пòпето, Андон Кьосèто, Йовàн Рèджо и още двама четници. Танас искаше да отиде с тях, но Гоце не позволи. Когато се върнаха, разказаха, че боят често идвал в Струмица.

Един понеделник пристигна човек от града. Боят бил на пазар. Веднага се приготвиха и слязоха към пътя. Мястото на засадата бе много неудобно – сред полето, на самото шосе от Струмица. Повечето се укрива в царевичите по края. Беше септември, но царевичата още стоеше необрана. На шосето останаха Гоце, Михал Пòпето, Андон Кьосèто. Стойца чорбаджи и Йовàн Рèджо. Селянин милиционер наблюдаваше от едно високо дърво кой излиза от Струмица. Денят прекършваше, а по шосето все още се точеха пазарджиите. Наблюдателят на дървото извика: „Иде!“

Откъм Струмица приближаваше боят, яхнал кон. Един гавазин, също на кон, го придружаваше. Гоце и Андон, преоблечени като търговци, започнаха да се карат. Викаха колкото им глас държи. Скрит в царевичата, Танас слушаше всичко. Понеже беше мълчал целия следобед, с мъка сдържаше смеха си. Прехапа устни и сълзи изсочиха от очите му. А двамата се караха на турски, което е много по-смешно, отколкото на български.

– Нè те пускам! – викаше Андон Кьосèто, като дърпаше Гоце за ръкава. – Първо ке ми пла̀тиш и тогава ке те пускам!

– Не съм взел нищо от тебе – викаше Гоце. – Пусни ме!

В тоя момент боят стигна до тях. Както всеки турчин, той обичаше да съди раята по друмищата.

– Що е тая гюрулгия, бре?

Изведнъж Гоце се извърна и хвана юздата. Конят се изправи на задните крака. Боят едва се задържа отгоре. Йовàн Рèджо стреля по гавазина, но не го улучи. Гавазинът пришпори коня обратно към Струмица. Останалите излязоха от царевичата. Конят на гавазина мина край Танас. Той клекна на шосето и стреля след него, но и

⁸ Гавазин, мн.ч. гавази (остар.) – въоръжен пазач, телохранител.

той не го улучи. Облачето прах се отдалечаваше все повече и повече. Танас отиде при останалите. Там се водеше истинско сражение. Успял да изтегли пищова си, беят стреля и рани Михал в мекото месо на лакътя. Пòпето се хвана за ръката. Този изстрел беше достатъчен Андон Кьосето да забрави обещанието си. С изваден нож, той се хвърли върху коня и заедно с бея се стовари на земята. Конят, без ездач, препусна направо през царевиците и се изгуби. Андон се мъчеше да му извие ръцете отзад, но беят се биеше като жена. Хапеше и дращеше с нокти. Танас и останалите ги заобиколиха и в първия момент гюрешът⁹ толкова ги увлече, че не се сетиха да помогнат на Андон. В това време беят успя да се извърне и ухапа противника си за крака. Тогава Андон му сграбчи с две ръце главата и почна да я удря в земята, докато беят се отпусна. Гоце хвана ръцете на Андон, за да не го убие. Още замаян, вързаха ръцете на бея и го изправиха на крака. Беят не искаше да ходи. Четирима души го вдигнаха на ръце. Вървяха бързо през царевиците, за да стигнат по-скоро полите на планината. Тези, които го носеха, се задушаваша от усилие. Танас държеше бея за единия крак и мислеше, че ей сега ще падне и ще умре. Изведнъж Андон спря.

– Оставете го на земята!

Стовариха го и всички дишаха тежко.

– Ставай, копеле! – извика Андон, като ритна бея.

Но той лежеше неподвижен на земята и не мръдна. Голем инатчия, си помисли Танас. Напълно заслужава ритниците.

– Не го ритай! – каза Пòпето, който едва си поемаше дъх.

Андон не му обърна внимание и извади ножа. Ръгна бея по пищялките. Назлъм изрева и скочи на крака. Андон сложи ножа на пушката, опря го на гърба на бея и го подкара като вол напред. Щом се опитваше да спре, той го подръгваше в задника. Андон не се скъпеше и на псувните. Обезпокоен от забавянето им, Гоце се върна назад точно когато Андон започна речта от най-отбрани български, турски и арнаутски псувни и накрая отново ръгна бея. Гоце хвана пушката на Андон.

– Забранявам ти да го ръгаш с ножа!

Андон седна на земята.

– Хайде ставай! – каза Гоце.

– Нема да стана – каза Андон. – Взèми ти да си го караш сам!

– Хайде – обърна се на турски към бея Гоце. – Ходй! Не можем да те носим на ръце.

Назлъм нищо не отговори.

– Ще върви! – обърна се Гоце към четниците. – Той е добро момче. Вие не го тормозете.

Отначало беят тръгна, но сетне пак се заинати. Щом Гоце беше по-далеч, Андон го подръгваше с ножа. Танас смяташе, че Андон е прав, защото бяха много уморени. Стигнаха коритото на една река. Цяла нощ вървяха по планината и чак на разсъмване излязоха на Митрошинската гора в Малешевския балкан. Стова-

⁹ Гюреш (остар. и диал.) – борба, пехливанлък.

риха се тежко на земята. От умора не се сетиха да ядат. Някои заспаха направо на тревата. Андон, който се грижеше за охраната на четата, каза на Танас да върже здраво бея с въже, за да могат спокойно да поспят. Озлобен от умора и безсъние, Танас пристегна силно въжето. Беят почна да охка. Увлечен в работата си, Танас не забеляза Гоце, който стоеше над него и внимателно го наблюдаваше.

– Танасе – каза той, – не очаквах това от тебе. Веднага му разхлаби въжетата. Много си го стегнал.

– Баче Гоце – рече Танас, който не можеше да скрие раздразнението си, – човек или е вързан, или не е! Как ке го вържа с охlabени въжета? Ти ми кажи, оти аз не знам.

Гоце помисли малко и се усмихна:

– Щом не може, отвържи го!

Танас го погледна учудено. Само това не очакваше.

– Ти майтап ли си правиш с мене, баче Гоце?

– Не, Танасе, отвържи го!

Танас си помисли, че по-наивен човек от Гоце няма на тая земя.

– Хайде – продължи Гоце, – отвържи го веднага!

Бавно и неохотно Танас отвърза бея. Гоце му помогна да стане от земята. И така както го държеше за ръка, заведе го в своята колиба.

На другия ден Михал Пòпето замина за България, за да се лекува. Ръката му се бе подула и го тресеше. Гоце определи един човек да слезе при бащата на Назлъм и да говори с него за откупа. След човека тръгна Андон Кьосето с няколко четници, за да вземе парите. При колибата останаха другите четници. Между тях бе и Танас.

Понеже искаше да бъде близо до Гоце, влизаше без покана при него. Гоце вярваше най-искрено, че ще направи от Назлъм бей революционер. Танас внимателно слушаше разговорите, но в душата си мислеше, че Гоце се лъже. Това съвсем не му намаляваше уважението към него. Той смяташе, че Гоце не е практичен човек. Но тъй като тази дума не беше българска, Танас никога не може да определи точното ѝ значение. За него непрактичен беше добър човек, милостив, когото много лесно можеш да излъжеш, и не влагаше другото съдържание на думата, което значеше още опитност, ум, находчивост, бързо действие и още други качества, които всички признаваха на Гоце.

– Ефенди – говореше Гоце на Назлъм, – ти си млад човек. Ние се борим и за българи, и за турци. По света има голема несправедливост. Има бедни и богати. Баща ти е спечелил тия пари от нас, от народа. Сега пък ти ще ни върнеш малко от тех, за да помогнем на измъчената рая.

През тия дни живееха спокойно. Сутрин ставаха рано и се миеха на потока, сетне няколко души тръгваха да търсят храна. Понякога успяваха да задигнат овца или шиле от турски къшли¹⁰, а друг път всички си лягаха гладни. Ядяха веднъж на ден и рядко два пъти. Гоце все повече и повече се привързваше към Назлъм. Беят

¹⁰ Къшла: 1. зимна кошара за овце; 2. казарма.

беше образовано момче, завършил колеж в Цариград. Но останалите четници не му вярваха. Ходеха непрекъснато по него. Придружаваха го даже по нужда. Гоце им се сърдеше за това. Вечер оставаха двама часови да го пазят. Една нощ, когато Танас дълбоко спеше, боят отишъл да пикае. Никой не го спрял. Върнал се в колибата и взел револвера на Гоце. Излязъл пак и до сутринта се спуснал в Струмишкото поле. Танас смяташе, че или часовете са били заспали, или пък са го видели, но са помислили, че е някой от другарите им. На сутринта, когато се събудиха, още не знаеха за бягството му. Бяха се съблекли до кръста и се миеха на потока. Дойде и Гоце с пешкир в ръка.

– Къде е моят приятел Назъм? – ги попита той.

Всички спряха да се мият и го погледнаха учудено.

– Ами къде ще е, при тебе е.

– Нема го – каза Гоце.

– Как да го нема!

– Ей така, нема го и това си е!

Затичаха се всички към колибата. Танас влезе пръв. Нямаше никого. Както си бяха голи, грабнаха оръжието и се пръснаха по цялата местност. Върнаха се след няколко часа. Никой нищо не бе открил.

– Ами сега – каза един от другарите на Гоце, – що ке чиним?

– Не знам.

– Боят ке ни предаде.

– Ами! – каза Гоце, който не искаше да признае това. – Нема да ни предаде.

Гоце се наведе и бръкна в шумата. Усмихна се виновно.

– Взел ми е и револвера.

На Танас му стана мъчно за Гоце, че изпадна в такова неудобно положение. Испита истински страх, че боят е могъл най-спокойно да го убие. Не каза нищо, но останалите не се скъпяха в подигравките.

– Хубаво те е наредил! – му рече един стар четник. – Ти, побратиме, сега си като шантонерка. Комитин без оръжие е също шантонерка!

За четниците да наречеш някого шантонерка бе голяма обида. Танас беше чул, че така наричат жените по софийските шантани¹¹. Но Гоце преглътна. Само сучеше единия мустак. Танас знаеше, че когато суче разсеяно мустака си, е много ядосан.

– Ти да мълчиш, чу ли! – рече Танас на стария четник и пребледнял се изправи срещу него. – Щом си толкова ербап, защо изпусна бей? Всички сме виновни, чу ли!

Но изведнъж Гоце се засмя с глас и всички около него също се засмяха.

По-късно научиха, че боят слязъл в Струмица и още същия ден взел влака от гара Удово за Солун. Така Назъм бей избяга и Организацията не можа да получи откуп. Голем майстор е Гоце на такива работи – си мислеше Танас, – но не беше много практичен...

¹¹ Шантан (остар.) – увеселително заведение с певица; бар, кафене.